

Миллий азлыкъларнынъ тиль саасындаки акъларына даир
Осло тевсиелери
ве
Изаат тезкиреси
1998, февраль

Бу рисале инглиз тилинде Этносларара мунасебетлер фонду тарафындан нешир олунгъан эди

ISBN 90-7598904-0.

Къошма нухалар ве малюмат ичюн бизге мураджаат эте билесингиз:

Office of OSCE High Commissioner on National Minorities

Prinsessegracht 22

2514 AP The Hague

Tel.: +31 (0)70 312 5555

Fax: + 31 (0) 70 346 5213

E-mail: hcnm/// hcnm. org

Кириш

Авропада телюкесизлик ве эмекдашлыкъ тешкиляты (АТЭТ) 1992 сенеси Хельсинкиде къабул эткен къарарларында конфликтлернинъ огюни мумкюн олгъаны къадар энъ ильк девирлеринде алмакъ макъсады иле Миллий азлыкълар ишлери боюнджа Баш комиссар мевкъини тесис этти. Бу мандатнынъ мейдангъа кетирилъмеси, буюк ольчюде, сабыкъ Югославиядаки вазиятке бир джевап олгъан эди. Ишбу вазият, базаыларнынъ эндишелерине коре, Авропада, хусусан, демократиягъа кечаяткъан девлетлерде, текраланмакъ ве 1990 сенесининъ ноябринде девлет ве укюметлер башлары тарафындан къабул этильген Янъы Авропа Париж хартиясында ифадесини булгъан барыш ве рефахийет умютлерини бошкъа чыкъармакъ мумкюн эди.

1993 сенеси январь 1-де Макс ван дер Стул дженаплары Миллий азлыкъларнынъ ишлери боюнджа АТЭТнинъ биринджи Баш комиссары сыфатында кенди вазифелерининъ иджрасына киришти. Кендисининъ парламент азасы, Нидерланднынъ тыш ишлери назири, Бирлешкен Миллетлер Тешкилятында даимий векиль ве, бунынъ киби де, чокъ йыллар девамында инсан акълары къоруйдыжысы сыфатындаки буюк иш теджрибесине таянып, Макс ван дер Стул озъ диккъатыны Авропада азлыкълар иле меркезий укюмет тешкилятларынынъ арасында мевджут олгъан бир чокъ анълашмазлыкъларгъа догърултты. Бу анълашмазлыкълар, онынъ фикрине коре, конфликтлернинъ эскалациясында потенциал бир телюке ташшымакъта эдилер. «Сессиз» дипломатия усулларыны къуullanаракъ, МАБК ал-азырда кенди фаалиетини бир чокъ девлетлерде, шу джумледен, Албания, Хырватистан, Эстония, Маджаристан, Къазахстан, Къыргъызстан, Латвия, сабыкъ Югославия джумхуриети Македония, Романия, Словакия ве Украинада керчеклештирмектедир. Онынъ диккъат меркезинде, ильк эвеля, бир девлетте чокълукъны ве дигер девлетте азлыкъны тешкиль эткен миллий ве я этник группалар векиллерининъ джелъп олунгъан вазиятлер булунмакътадыр ки, бу вазиятлерге девлетлер укюметлерининъ менфаатлары къарышкъан олуп, бу ал мейдангъа девлетлерарасы кергинлик ве атта конфликтнинъ потенциал

менбасыны кетирмектедир. Къайд этмели ки, бойле кергинлик Европанынъ тарихында чокъ шейлерни бельгилеген эди. МАБК, миллий азлыкъларнынъ джелъп олунгъан вазиятлернинъ аслыны талиль этеркен, бу меселелернинъ чезильмесинде мустакъиль, битараф ве эмекдашлыккъа азыр бир тараф сыфатында фаалиет косьтере. Незарет бир органы олмайып, МАБК кенди фаалиетинде озъ талиль ве тевсиелерине темель оларакъ бутюн девлетлер тарафындан къабул этильген халкъара нормаларны къуullanмакътадыр. Бу мунасебет иле, бутюн АТЭТке иштиракчи девлетлернинъ къабул эткен, ве, хусусан, Бешерият ольчюси боюнджа Конференциянынъ Копенгаген весикъасында беян этильген меджбуриетлерни хатырлатмакъ муимдир. Миллий азлыкъларгъа нисбетен меджбуриетлер тафсилятлы бир суретте **Весикъанынъ** 4-бабында беян этильгендир. Шуны да къайд этмек муим ки, АТЭТнинъ бутюн девлетлери, БМТнынъ инсан акълары саасындаки меджбуриетлери ве, шу джумледен, азлыкълар акълары иле багълыдырлар. Бундан да гъайры, АТЭТ девлетлерининъ буюк чокълугъы Европа Кенъешининъ де нормалары иле багълыдырлар.

Беш йыллыкъ интенсив чалышмалардан сонъ, МАБК мунтазам суретте ортагъа чыкъкъан белли бир давалы меселе ве мевзуларнынъ устюни ача бильди ки, булар, онынъ фаалиети саасына кирген бир сыра девлетлерде диккъатынынъ мевзусы олдырлар. Бойле меселелерден бири – миллий азлыкъларнынъ тиль саасындаки акълары, яни, миллий азлыкълар векиллерининъ шахсий ве ичтимаий аятта кенди тиллерини къуullanмакъ акъларыдыр. Инсан акълары боюнджа халкъара весикълар бу акъларгъа бир сыра чешитли контекстлерде атыф япмакъталар. Бир тарафтан, тиль – озъгюнлик иле сыкъы багълы, шахсий характердеки бир меселедир. Дигер тарафтан, тиль – социаль къурулушнынъ муим бир вастасыдыр ве эксери алларда ичтимаий эмиетке маликтир. Тильнинъ къуullanылувы, ич шубесиз, девлетнинъ кенди вазифесини коръмесининъ бир чокъ аспектлери иле багълыдыр. Инсан акълары саасындаки меджбуриетлерге риаат этильген демократик бир девлетте мевджут олгъан фаркълылыкъ ичюн шараитнинъ яратылмасы, бойледже, сиясет ве укьукъшынаслыкънынъ джиддий бир меселеси ола. Аит мувазенеге ирише билинмесини этносларара кергинликлернинъ менбасыны догъура билир.

Буны козьде тутаракъ, 1996 сенесининъ язында МАБК Этносларара мунасебетлер фондуна, танылгъан миллетлерара экспертлерге АТЭТ фаалиетининъ регионында азлыкъларнынъ акъларынынъ керекли ве изчен бир тарзда къуullanылмасына даир тевсиелер боюнджа мураджаат этмесини риджа этти. МАБКнынъ бунъа бенъзер даа эвель япкъан сымарышынынъ нетиджеси Миллий азлыкъларнынъ акълары боюнджа Гаага тевсиелери иле Изаат тезкиресининъ азырланмасы олды.⁽¹⁾ *(1: Миллий азлыкъларнынъ тасиль акъларына даир Гаага тевсиелерининъ ве Изаат тезкиресининъ (1996, октябрь) бир къач тильдеки нухалары Миллий азлыкъларнынъ ишлери боюнджа Баш комиссарнынъ Офисинде мевджуттыр.)* Гаага тевсиелери миллий азлыкъларнынъ тиль ве я тиллерининъ къуullanылмасыны бутюнлей тасиль саасына адреслегенинден долайы, бу меселени экспертлернинъ талиль этеджек меселелер даиресинден чыкъармакъ къарарына келинди.

Этносларара мунасебетлер фонду, –ихтисаслаштырылгъан ишлернинъ япылмасы ичюн МАБКнынъ ярдымына тесис олунгъан укюметтен тыш бир тешкилят, – чешит тюрлю аит мевзулар боюнджа экспертлернинъ бир сыра мушавересининъ, шу джумледен, экисининъ – Ослода ве бирининъ – Гаагада,

кечирильмесине ярдымдгы олды. Мушаверелерде иштирак эткен экспертлернинъ арасында халкъара укьукъы саасында ихтисас япкъан адлиеджилер ве, бунынъ киби де, азлыкъларнынъ вазиятлери ве ихтияджлары саасында ихтисас япкъан тильшынаслар, инсан акълары къоруйджылары ве сиясетшынаслар бар эди. Экспертлернинъ эркъанында шойле исимлер булунмакъта эди: Рауль Валенберг институты ярдымдгы-директоры проф. Гудмундур Альфредссон (Исвеч); Инсан акълары боюнджа Норвеж институты уйкен хадими проф. Асбьёрн Эйде (Норвегия); Инсан акълары ве этник араштырмалар боюнджа Латвия меркези уйкен ильмий хадими Анжелика Каменска ханым-эфенди (Латвия); Аз къулланылгъан тиллер Авропа бюросы Баш секретари Доналл О`Риагэйн (Ирландия); Ифаде урриетине къолтутулмасы боюнджа Норвеж Форумы меслеатчысы Беата Слидал ханым-эфенди (Норвегия); Каталон социолингвистика институты директоры д-р Мигель Струбелл (Каталония эялети, Испания); Янош Панониус университетининъ тильшынаслыкъ факультетинден проф. Георги Сцепе (Маджаристан); Киль университетининъ укьукъ факультетинден проф. Патрик Торнберри (Буюкбритания); Инсан акълары ве этник конфликтлернинъ огю алынмасы боюнджа Асыя-Тынчокан меркези директоры д-р Фернанд де Вареннес (Австралия); Маастрихт университетининъ укьукъ факультетинден проф. Бруно де Витте (Нидерланд); Эльзас-Мозель ерли укьукъ институтундан Жан-Мари Ворлинг дженаплары (Франса).

Азлыкълар акълары саасында мевджут олгъан нормаларнынъ инсан акълары саасына аит олгъанындан долайы, бу мушаверелернинъ аркет нокътасы, девлетлер тарафындан бутюн дигер инсан акъларына, шу джумледен, мусавийлик ве дискриминациядан урриет, ифаде урриети, топлашув ве ассоциация урриети, ве, бунынъ киби де, миллий азлыкълар векиллерининъ бутюн акъ ве урриетлерине нисбетен меджбуриетлерге риает этильмесине даир бир тахмин эди. Бунынъ киби де, бутюн инсан акълары, нетиджеде, мусавийлик шараитинде инсан шахсиетининъ там ве сербест инкишафыны темин этмек ичюн вазифелендирилгенлери козьде тутулмакъта эди. Бир тахмин даа – граждан джемиети ачыкъ ве джанлы ве, бойледже, бутюн граждандарны, шу джумледен, миллий азлыкълар векиллерини бирлештирмеге къадир олмакъ кереклигине даирдир. Инсан теджрибесининъ муим социаль аспекти де там оларакъ козьде тутулмакъта эди, зира тильнинъ къулланылмасы, асылында, – коммуникациянынъ меселесидир.

Нетиджеде, мейдангъа кельген Миллий азлыкъларнынъ тиль саасындаки акъларына даир Осло тевсиелеринде, нисбетен саде бир тиль вастасы иле, МАБКнынъ, адети узьре джелъп этильген вазиятлеринде къулангъан, азлыкъларнынъ тиль саасындаки акъларынынъ асылынынъ, айдынлатылмасынынъ бир теджрибеси япылмакътадыр.

Бундан да гъайры, бу нормалар ойле ачыкъланмакъталар ки, къуланувда оларнынъ арасында багълылыкъ теминленсин. Тевсиелер бабларгъа болонгендир, эр бири тиль саасында амельде юзь берген проблемлери котере. Тевсиелернинъ даа тафсилатлы ачыкъланмасы оларгъа иляве этильген Изаат тезкиресинде мевджуттыр, бунда аит халкъара нормаларгъа белли бир атыфларгъа ер берильгендир. Эр бир тевсие Изаат тезкиресининъ аит маделери иле окъуладжакъ деп козьде тутула. Умют бильдириле ки, бу Тевсиелер миллий азлыкълар векиллерининъ тиль саасындаки акъларынынъ, хусусан, ичтимаий саада, семерели шекильде омюрге кечирильмесине иссесини къошаджакъ

девлет сиясети иле кьанунларнынъ инкишафы ичюн файдалы кылавуз информацияны тешкиль этер.

Бу Тевсиелер миллий азлыкълар векиллерининъ тарафындан кьулланылмасынен багълы олсалар да, кьайд этмели ки, оларнынъ ве оларнынъ темелинде яткъан халкъара весикъларнынъ тазыйыгъы потенциал оларакъ дигер тип азлыкъларгъа да догърултыла билир. Ашагъыдаки Тевсиелер, акъларнынъ мевджут олгъан эсас кысымыны айдынлатмакъталар. Олар бир де-бир шахыс ве я шахыслар группасынынъ акъларыны сынъырламакъ ичюн догърултылмагъанлар.

Миллий азлыкъларнынъ тиль саасындаки акъларына даир Осло тевсиелери

Адланмалар

- 1) Миллий азлыкълар векиллери, кенди анъанелери ве тиль системаларына уйгъун оларакъ, кенди адларыны кенди тилинде кьулланмакъ акъкъына маликлер.
- 2) Бойлеликнен, миллий азлыкълар векиллерининъ тарафындан мейдангъа кетирильген медений бирлешмелер ве ишханелер киби шахсий муэссиселер де кенди адларына нисбетен айны шу акъкъа малик олмалылар.
- 3) Девлет акимият органлары, миллий азлыкълар векиллерининъ буюк бир кысымынынъ яшагъан районларында ве етерли истекнинъ мевджут олгъан бир такъдирде, эали ичюн азлыкълар тилинде мааллий адланмаларнынъ, сокъакъ адларынынъ ве дигер ер ишаретлерининъ ерлештирильмеси иле багълы тедбирлер корьмелилер.

Дин

- 4) Эр бир инсангъа, шахсен ве я дигер инсанлар иле бирликте, кенди динини кутьмеде кенди сайлагъан тилини кьулланмакъ акъкъы берильмелидир.
- 5) Девлет, диний мерасимлерге ве граждан статусы иле багълы, бу девлетте юридик кучю олгъан актларгъа нисбетен, бойле статускъа алякъасы олгъан сертификат иле весикъларнынъ, бунынъ киби де, ресмий тиль ве я тиллерде язылмасыны талап эте билир. Девлет, граждан алы языларынынъ диний акимият векиллери тарафындан ресмий девлет тили ве я тиллеринде алынып барылмасыны талап эте билир.

Топлулыкъ аяты ве девлеттен тыш тешкиятлар

- 6) Бутюн шахыслар, шу джумледен, миллий азлыкълар векиллери, кенди девлеттен тыш тешкиятларыны, ассоциация ве муэссиселерини кьурмакъ ве оларны идаре этмек акъкъына саиптирлер. Бу тешкиятлар кенди сайлагъан тил(лер)ни кьуллана билирлер. Девлет бу тешкиятларгъа нисбетен тиль эсаасында дискриминация арекетлерини япа бильмез ве бу тешкиятларнынъ, девлет бюджетинден, халкъара менбалардан ве я шахсий сектордан сермия менбаларыны кыдырмакъ акъкъыны кьанунсыз бир шекильде сынъырлай бильмез.
- 7) Девлет фааль бир шекильде дигер саалар иле бир сырада социаль, медений ве спорт сааларындаки фаалиетке кьолтутса, онынъ тарафындан айырылгъан ресурсларнынъ акълы бир кысымы миллий азлыкълар векиллерининъ тешеббюс косьтерген бунъа бенъзер фаалиетининъ кьолтутулмасына ёлланылмалыдыр. Миллий азлыкълар векиллерининъ тил(лер)инде бу саалардаки фаалиетнинъ

девлет тарафындан финансирленмеси дискриминациясызлык эсасында олмалыдыр.

Информация васталары

8) Миллий азлыкълар векиллери кенди тиллериндеки информация васталарыны мейдангъа кетирмек ве оларгъа къолтутмакъ акъкъына саиптирлер. Яйын васталарынынъ девлет тарафындан танзими объектив ве дискриминациясызлык критерийлери эсасында олмалы ве азлыкъларнынъ акъларына саипликлерининъ сынъырландырылмасы ичюн къулланылмаамалы.

9) Миллий азлыкълар векиллери джемиетнинъ тарафындан финансирленген информация васталарында кенди тилиндеки яйын вакътына иришме имкянына саип олмалылар. Сёз мевзусы азлыккъа девлет, региональ ве мааллий севиеде айырылгъан вакъытнынъ колеми ве кейфиети миллий азлыкънынъ сайысына ве концентрациясынынъ дереджесине коре олмалы, ве онынъ вазieti иле ихтияджларына уйгъун олмалы.

10) Миллий азлыкъларнынъ тил(лер)индеки ичтимаий ве шахсий информация васталары программаларынынъ мустакъиль характери къорчаланмалыдыр. Программаларнынъ мундериджеси иле ёнелишини козеткен ичтимаий информация васталарынынъ муарририет кенъешлери мустакъиль олмалылар ве кенди эркъянында хызметинде мустакъиль вазьетни сакълагъан миллий азлыкъларнынъ векиллерини булундырмалылар.

11) Информация васталарына четэльден иришилмеси къанунсыз оларакъ сынъырланмамалыдыр. Бойле иришме имкяны азлыкъларнынъ яшагъан ерлеринде девлетнинъ джемаат тарафындан финансирленген информация васталарында оларгъа айырылгъан яйын вакътынынъ эксильтильмесине себеп олмамалы.

Икътисадий аят

12) Бутюн шахыслар, шу джумледен, миллий азлыкъларнынъ векиллери кенди сайлагъан тил(лер)инде шахсий иш кочюрмек акъкъына саиптирлер. Девлетлер, ресмий тиль ве я тиллернинъ къулланылмасыны, къошма оларакъ, ялынъыз къануний ичтимаий менфаатнынъ, – меселя, эмекдарлар ве муштерилернинъ къорунмасы иле багълы я да ишханелер ве девлет акимет органлары арасындаки мунасебетлерде юзь берген менфаатларнынъ, – мевджут олдугъы такъдирде талап эте билерлер.

Мемурий акимет ве ичтимаий хызметлер

13) Миллий азлыкълар векиллерининъ буюк сайыда яшагъан ве я аит истекнинъ ифаде олунгъан ерлеринде, миллий азлыкъларнынъ векиллери региональ ве/я мааллий ресмий муэссиселерден граждан весикъларынен сертификатларны, девлетнинъ ресмий тил(лер)инде олгъаны киби, сёз мевзусы миллий азлыкънынъ тил(лер)инде де алмакъ акъкъына саиптирлер. Бунъа бенъзер тарзда, региональ ве/я мааллий ресмий муэссиселер, керекли граждан реестрлерини миллий азлыкъларнынъ тилинде де алып бармалылар.

14) Миллий азлыкъларнынъ векиллери, хусусан, оларнынъ буюк сайыда яшагъан ве бунъа истек билъдирильген ерлерде, мемуриет органларынен мунасебетлерде кенди тилини къулламакъ имкянына саип олмалылар. Бунъа бенъзер тарзда, мемуриет органлары, бунъа имкян олдугъы такъдирде, ичтимаий хызметлерни миллий азлыкънынъ тилинде темин этмелилер. Бу

макъсаднен олар мунасиб сиясет ве ишчи тутмакъ ве/я огретмек программаларыны къабул этмелилер.

15) Девлет, миллий азлыкълар векиллерининъ буюк сайыда булунгъан регион ве ерлерде, бу органлар иле багълы фаалиетнинъ девамында, сайлангъан региональ ве мааллий девлет органлары азаларынынъ тарафындан миллий азлыкъларнынъ тилини де къуланмаларыны темин этмек ичюн тедбирлер корьмелилер.

Мустакъиль миллий муэссиселер

16) Миллий азлыкъларнынъ векиллери яшагъан девлетлер, бу азлыкълар кенди тиллери саасындаки акъларына теджавуз этиле деп сайгъанлары такъдирде, лар ичюн, мевджут олгъан махкеме васталарына къошма оларакъ, омбудсмен ве я инсан акълары комиссиялары киби мустакъиль миллий муэссиселерине иришмек имкяныны гарантирлемелилер.

Махкеме акимieti

17) Бутюн шахыслар, шу джумледен, миллий азлыкъларнынъ векиллери, тевкъиф ве якъаланмаларынынъ себеplerини ве кендилерине къаршы эр анги бир сучландырманынъ характери ве себеби акъкъында тез ве кендилери анълагъан тиллеринде хабер алмакъ, ве махкемеден эвель, махкеме вакътында ве апелляция кетишатында, керек олгъан такъдирде, терджиманнынъ бедава ярдымы иле, кендилерини шу тильде къорчаламакъ акъкъына саиптирлер.

18) Миллий азлыкъларнынъ векиллери, кендилерининъ буюк сайыда булунгъан ве аит истекнинъ бильдирилген регион ве мааллерде, махкеме процедуралары девамында кенди тиллеринде лаф этмек ве, керек олгъан такъдирде, терджиманнынъ бедава ярдымыны корьмек акъкъына маликтирлер.

19) Девлетлер, миллий азлыкъларнынъ буюк сайыда булунгъан ве аит истекнинъ бильдирилген регион ве мааллерде, бу шахыслар иле багълы бутюн процедураларнынъ омюрге кечирильмеси имкянына керекли дикъкъат айырмалылар.

Сербестликтен марум этмек

20) Джеза муэссисенинъ башы ве бу муэссисенинъ дигер персоналы якъалангъанларнынъ чокълугъынынъ ана тилинде ве я оларнынъ анълагъан тил(лер)инде лаф этмеге меджбурлар. Ишке алмакъ ве я огретмек программалары бу макъсадгъа иришильмесине догърултълмалылар. Керек олгъан ерлерде терджиманнынъ ярдымындан файдаланмалыдыр.

21) Миллий азлыкъларнынъ апске алынгъан векиллери якъалангъанлар ве дигер шахыслар иле мунасебетлерде кендилери сайлагъан тильни къуланмакъ акъкъына саиптирлер. Акимiet, мумкюн олдугъы такъдирде, якъалангъанлар ичюн, къануннынъ бельгилеген черчивесинде кенди тилинде агъзавий шекильде я да шахсий язышма вастасы иле къонушмакъ имкяныны гарантирлеген тедбирлер корьмелидирлер. Бу мунасебет иле, якъалангъан ве апске огъратылгъан шахыс, умумен алгъанда, кендисининъ адети узьре яшагъан ерине якъын бир якъалав ве апс еринде тутулмалыдыр.

Миллий азлыкъларнынъ тиль саасындаки акъларына даир

Осло тевсиелерине

Изаат тезкиреси

Умумий кириш

Инсан акълары умумий Беяннамесининъ 1-маддесинде бутюн инсанларгъа хас олгъан хайсиет акъкъында, инсан акълары саасындаки бутюн нормаларнынъ эсасында яткъан темель бир къаврам оларакъ айтылмакътадыр. **Беяннаменинъ** 1-маддеси, «бутюн инсанлар, кенди хайсиетлери ве акъларында сербест ве мусавий догъалар...» деп илян этмектедир. Бу мадденинъ эмиети къарадан зияде дегерлендириле бильмез. О, инсан акъларына, ялынъыз, умумен оларакъ токъуна дегиль де, аксине, оларнынъ (инсан акъларынынъ), миллий азлыкълар векиллерининъ тиль саасындаки акъларынынъ темеллеринден бири олгъаныны шартландырмакътадыр. Хайсиет ве акълардаки мусавийлик, шахыснынъ инсаний варлыкъ оларакъ озгюнлигине урметни козьде тутмакътадыр. Тиль – инсан озгюнлигининъ энъ эсас компонентлеринден биридир. Шундан долайы, инсаннынъ хайсиетине урмет, инсаннынъ озгюнлигине ве, нетиджеде, онынъ тилине урмет иле сыкъы багълыдыр.

Бу контекстте **Граждан ве сиясий акъларгъа даир Халкъара Пакт** буюк бир эмиетке маликтир. **Пактнынъ** 2-маддесинде девлетлерге, оларнынъ территорияларында яшагъан ве юрисдикциялары алтында булунгъан шахысларнынъ акъларынынъ гарантирленмесини ве «ич бир тюрлю сынъырландырмасыз, меселя, тильде», сайгъы иле къаршыланмасыны темин этмек талабы ифаде олунгъандыр. **Пактнынъ** 19-маддеси ифаде урриетини гарантия алтына алмакътадыр, шойле ки, бу урриет, **Пактта** тариф этильгени киби, чешит тюрлю хабер ве гъаелерни, сынъырларгъа бакъмадан, ялынъыз, бермек ве алмакъ дегиль, аксине, буны кенди сайлагъан васта ве тиль иле япмакъ акъкъыны гарантия алтына алмакътадыр. Информацияны яймакъ ве алмакъ да инсанларнынъ бирликтеки арекетлерини козьде тутмакътадыр. Бу контекстте, **Пактнынъ** барышыкъсевер топлашув ве ассоциациялар урриетини гарантирлеген 21 ве 22-мадделери айрыджа ериндедирлер деп сайыла билир.

Бенъзер бир тарзда, **Инсан акълары ве темель урриетлерининъ къорунмасына даир Европа конвенциясынынъ** 10-маддесинде къайд этип кечильген ифаде урриети, айны шу **Конвенциянынъ** 14-маддесине коре, Европада «ич бир тюрлю дискриминациясыз, – меселя, тильде, – темин этильмелидир».

Европа Кенъеши тарафындан, эм **Инсан акълары умумий беяннамесине**, эм де **Инсан акълары ве темель урриетлерининъ къорунмасына даир Европа конвенциясына** атыф этилип къабул этильген **Ифаде ве информация урриетине даир беяннаме**, «ифаде ве информация урриетининъ, эр бир инсаннынъ ичтимаий, медений ве сиясий инкишафы ичюн зарур, ве социаль ве медений группаларнынъ, миллетлернинъ ве халкъара топлулыкъларнынъ уюмлы инкишафы ичюн шарт олгъаныны» тасдикъламакътадыр. Бу мунасебет иле, **Инсан акълары ве темель урриетлерининъ къорунмасына даир Европа конвенциясынынъ** 11-маддесинде гарантирленген барышыкъсевер топлашувлар ве ассоциациялар урриети муимдир. АТЭТнинъ контекстинде, ифаде, топлашув ве ассоциациялар урриетининъ айны шу темель гъаелери **Бешериет олючюси боюнджа Конференция Копенгаген мушавереси весикъасынынъ** 9.1-9.3-фыкъраларында бирер-бирер сайып кечильгендир.

Янъы Европа Париж хартиясында, АТЭТке иштиракчи девлетлернинъ девлет ве укюмет башлары, «эр бир инсаннынъ, ич бир тюрлю дискриминациясыз, (...) ифаде урриети, барышыкъсевер ассоциация ве топлашувлар урриети акъкъына саип олгъаныны тасдикълайлар».

Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 27-маддеси – миллий азлыкъларнынъ тиль саасындаки акъларгъа даир догърудан-догъру алякъасы олгъан даа бир негиз низамдыр. О, «азлыкълар векиллерине, оларнынъ группасынынъ дигер азалары иле бирликте, кенди тиллерини къулланмакъ акъкъынынъ ред этильмесининъ мумкюн олмагъаныны» тасдикълай.

Бунъа бенъзер тарзда, **Миллий ве я этник, диний ве лисаний азлыкъларгъа менсюп шахысларнынъ акъларына даир БМТ беяннамесининъ 2(1)-маддеси** миллий азлыкълар векиллерининъ «шахсий ве ичтимаий аятта сербест ве маниасыз ве ич бир дискриминациясыз кенди тиллерини къулланмакъ» акъкъына саип олгъанларыны тасдикъламакъта. Авропа Кенъешининъ къабул эткен **Миллий азлыкъларнынъ къорунмасына даир Черчиве конвенциясынынъ 10(1)-маддеси**, девлетлернинъ миллий азлыкълар векиллерининъ «сербест ве маниасыз, агъзавий ве язылы шекильде, шахсий ве ичтимаий аятта кенди азлыкъларнынъ тилини къулланмакъ» акъкъыны таныйджакъларыны къайд этип кечмектедир.

Весикълар азлыкълар тиллерининъ шахсий ве ичтимаий аятта къулланылышына токъунсалар да, «ичтимаий» иле «шахсий» арасында сынъыр къоймайлар. Керчектен де, бу эки саа къысмен оларакъ бири-бирине догъру келе билир. Бу ал, меселя, тек-тек ве я дигерлер иле бирликте арекет эткен шахысларнынъ кенди шахсий информация васталары ве я мектеплерини тесис этмеге тырышкъан алларда юзь бере билир. Шахсий тешевбюс оларакъ башлай биледжек шей къануний ичтимаий менфаатнынъ мевзусына чевириле билир. Бойле менфаат исе бир де-бир ичтимаий талиматнаменинъ башлангъычы ола билир.

Миллий азлыкълар векиллерининъ «шахсий ве ичтимаий аятта» азлыкълар тиллерини къулланмаларына даир меселе, тасильге атыф япылмадан, бакъылмаз. Тасиль меселелери, миллий азлыкълар тиллерине алякъалары олгъан бир дереджеде, инсаннынъ халкъара акълары ве тасиль саасында халкъара севиюде танылгъан экспертлер иле эмекдашлыкъта, АТЭТ МАБКнынъ ярдымына Этносларара мунасебетлер Фонду тарафындан азырлангъан Миллий азлыкъларнынъ тасиль акъларына даир Гаага тевсиелеринде тафсилятлы суретте бакъылп чыкъылгъандыр.

Гаага тевсиелери миллий азлыкълар векиллерининъ озъгюнлигининъ сакъланмасы ве инкишафы ичюн пек эмиетли ве миллий азлыкълар векиллерининъ акълары саасынен багълы олгъан Халкъара весикъларнынъ даа да айдын анълашылмасына хызмет этмек макъсады иле ишлеп чыкъылгъан эдилер.

Инсан акъларына даир халкъара весикълар инсан акъларынынъ умумий олгъанларыны, ве мусавий бир тарзда ве дискриминациясыз къулланылмакъ керек олгъанларыны къайд этмектелер. Факъат, инсан акъларынынъ эксериети сынъырсыз дегиллер. Весикълар сынъырлы сайыдаки вазиетлерни козь огюнде туталар ки, бу вазиетлерде белли бир акъларнынъ къулланылмасынынъ сынъырланмасы девлетлер тарафындан акълана билир. Инсан акълары саасында халкъара укьукъы тарафындан козьде тутулгъан сынъырлавлар демократик джемиетте аяткъа телюке догъургъан муитлерде ве дигерлерининъ укьукълары ве урриетлерине телюке догъургъан муитлерде, я да джемиетнинъ ахлякъына, онынъ эйиаллылыгъына телюке догъургъан муитлерде амельге кечириле билирлер. (2) *(Сноска: Юкъарыда анъылгъан сынъырлавлар, меселя. Ашагъыдаки низамларгъа кирсетильгендирлер:*

■ **Инсан акълары боюнджа Умумий Беяннаменинъ 30-маддеси;**

■ **Граждан ве сиясий акъларгъа даир Халкъара Пактнынъ 19(3)-маддеси
Инсан акълары ве темель урриетлерининъ къорунмасына даир Европа
конвенциясынынъ 10(3) маддеси.)**

Урриетлернинъ сынъырланылмасы инсан акълары саасындаки укьукъшынаслыкъта сынъырланылгъан шекильде телькъин этильмели. Миллий азлыкълар векиллерининъ шахсий ве ичтимаий аятта кенди тиллерини къулламанмакъ акълары, бу акълар Осло тевсиелеринде анълатылгъанлары киби, даа кениш бир джемиетте там иштиракининъ балансирленген контекстининъ ичерисинде бакъылмалылар. Тевсиелер изоляцион янашувны теклиф этмейлер, аксине, миллий азлыкълар векиллерининъ кенди озьгюнлигини, медениет ве тилини сакъламакъ ве инкишаф эттирмек акъкъы оларгъа там дегерли ве мусавий азалар сыфатында даа да кениш бир джемиетке интегрирленмек имкяныны гарантирлемек зарурети арасында мувазенеге хызмет эткен бир янашувны теклиф этмектелер. Бу нокътаи-назардан, девлетнинъ ресмий тил(лер)ни яхшы бильмеден, бойле интеграция гъает аз ихтималли корюнмектедир. Бойле тасиль боюнджа талиматнаме **Икътисадий, ичтимаий ве медений акъларгъа даир халкъара пактнынъ 13 ве 14-мадделеринде ве Бала акъларына даир конвенциянынъ 28 ве 29-мадделеринде** ифаде олунгъандыр ки, бу мадделер тасиль акъларыны илян этмектелер, ве девлетлерни тасильни меджбурий япмагъа меджбур этелер. Айны заманда, **Миллий азлыкъларнынъ къорунмасына даир Черчиве конвенциясынынъ 14(3)-маддеси** шуны да козь огюнде булундырмакътадыр ки, азлыкъ тилининъ огретильмеси «ресмий тильнинъ огренильмесине ве я шу тильде тасиль алынмасына зарар кетирмейджек бир шекильде амельге кечирильмелидир».

Адланмалар

1) **Миллий азлыкъларнынъ къорунмасына даир Черчиве конвенциясынынъ 11(1)-маддеси**, миллий азлыкълар векиллерининъ, кенди адларына, баба ве сой адларыны къулламанмакъ акъкъына малик олгъанларыны шартландырмакътадыр. Инсаннынъ шахсий озьгюнлиги ичюн къулланылмасы эмиетли олгъан бу акъ, эр девлет ичюн, специфик вазиетлернинъ ышыгъында къулланылмалыдыр. Месея, девлет акимет органлары тарафындан, миллий азлыкълар векиллерининъ адларынынъ язылмасы ичюн ресмий тильнинъ язы системасынынъ азлыкъ тилининъ фонетик шеклинде къулланылмасы акълана билер. Лякин бу иш сёз мевзусы миллий азлыкъларнынъ тиль системасы ве анъанелерине коре япылмалыдыр. Шахысларнынъ тили ве озьгюнлиги иле сыкъы багълы бу темель акътан келип чыкъаракъ, девлет акимет органларынынъ аркетлери нетиджесинде кенди асыл адларындан възгечмеге меджбур олгъан ве я адлары, истеклери олмадан деньштирильген шахыслар, ич бир масрафларсыз, оларны кендилерине къайтармакъ акъкъына маликтирлер.

2) Адлар ве адланмалар, хусусан, «бир топлулыкъта» аркет эткен миллий азлыкъ векиллерининъ муитинде – умумий озьгюнликнинъ муим бир къысмыдыр. **Миллий ве я этник, диний ве лисаний азлыкъларына менсюп олгъан шахысларнынъ акъларына даир БМТ беяннамесининъ 2(1)-маддеси** миллий азлыкълар векиллерининъ «кенди тиллерини шахсий ве ичтимаий аятта, сербест ве маниасыз ве ич бир дискриминациясыз къулламанмакъ» акъкъыны илян эте. **Миллий азлыкъларнынъ къорунмасына даир Черчиве конвенциясынынъ 10(1)-маддеси**, девлетлернинъ миллий азлыкълар векиллерининъ «кенди азлыкъ тиллерини сербест ве маниасыз, агъзавий ве язылы шекильде, шахсий ве ичтимаий аятта къулламанмакъ» акъкъыны

таныйджакъларыны шартландырмакътадыр. **Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 27-маддеси** «азлыкълар векиллерине, оларнынъ группасынынъ дигер азалары иле бирликте, кенди тиллерини къуланмакъ акъкъынынъ ред олуна бильмейджегини» илян эте. Инсаннынъ кенди тилини ичтимаий аятта, башкъалар иле бирликте ве ич бир маниасыз ве я эр анги бир дискриминациясыз къуланмакъ акъкъы – миллий азлыкълар векиллерининъ тарафындан тесис ве идаре олунгъан муэссисе, ассоциация, тешкиятлар ве я ишханелер киби юридик шахысларнынъ кенди тилинде кенди сайлагъан адларыны къабул этмек акъкъына саип олгъанларынынъ салмакълы бир косьтергичидир. Бойле умумий ад девлет органлары тарафындан танылмалы ве сёз мевзусы группанынъ тиль системасы иле анъанелерине уйгъун бир шекильде къуланымалыдыр.

3) **Черчиве конвенциясынынъ 11(3)-маддеси** «Тарафларнынъ, миллий азлыкълар векиллерининъ буюк бир къысмынынъ анъаневий оларакъ яшагъан ерлеринде, ве бунъа етерли ихтиядж мевджут олдугъы такъдирде, анъаневий мааллий адларынынъ, сокъакъ адларынынъ ве дигер топографик ишаретлернинъ ерлештирilmеси ичюн гъайрет косьтермеге меджбур олгъанларыны» бельгилемектедир. Тарихий адларнынъ къануний олгъанларыны танымамакъ тарихны денъиштирмек ве азлыкъны ассимиляция этмек, ве, бойледже, азлыкъ векиллерининъ озъгюнлиги ичюн джиддий бир телюке догъурмакъ киби бир ынтылыш ярата билер.

Дин

4) **Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 27-маддесинде** «этник, диний ве я лисаний азлыкълары мевджут олгъан девлетлерде, бу азлыкълар векиллерининъ, оларнынъ группасынынъ дигер азалары иле бирликте кенди динини кутъмек акъкъы, ве я ана тилини къуланмакъ акъкъы ред этильмегени» тасдикъланыла. **Миллий ве я этник, диний ве лисаний азлыкъларгъа менсюп олгъан шахысларнынъ акъларына даир БМТ беяннамесининъ 3(1)-маддеси**, «азлыкълар векиллерининъ кенди акъларыны (...) шахсен ве кенди группасынынъ дигер азалары иле бирликте, ич бир дискриминациясыз къулана биледжеклерини» бельгилей.

Дин ве онынъ «топлулыкъ» ичинде кутюльмеси бир чокъ миллий азлыкълар векиллери ичюн буюк эмиет саасыны тешкиль эте. Бу контекстте, инсаннынъ кенди динине акъкъы сынъырсыз олгъаныны ве **Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 18(1)-маддеси** иле **Инсан акълары ве темель урриетлерининъ къорунмасына даир Европа конвенциясынынъ 9(1)-маддеси** иле гарантиленгенини хатырлатмакъ керектир. Факъат, кенди динини ве итикъадларыны ифаде этмек урриети, шу джумледен, ачыкъ ибадет урриети айны шу маделернинъ къошма фыкъраларында сайып кечильген бир сыра сынъырламаларгъа огърамакътадыр. Бу сынъырламалар къанун тарафындан бельгилене билер, ве ичтимаий телюкесизликнинъ къорунмасы, низам, сагълыкъ, ахлякъ ве инсанларнынъ дигер эсас акъ ве урриетлерининъ къорунмасы иле алякъалыдырлар. Олар макъбул ве къоюлгъан макъсадларгъа мунасиб олмалылар, ве девлетлер, миллий азлыкълар векиллерининъ къануний маневий, лисаний ве я медений ынтылувларынынъ бастырылмасы ичюн оларны къуланмамалылар.

Азлыкъ муитинде диннинъ кутюльмеси эксери алларда медениет ве тиль озъгюнлигининъ сакъланмасы иле сыкъы багълыдыр. Ачыкъ ибадет вакътында азлыкъ тилини къуланмакъ акъкъы, диний тешкиятларны тесис этмек акъкъы

ве ачыкъ ибадет акъкъынынъ озю киби – айрылмаздыр. Бундан долайы, девлет акимиег органлары не ачыкъ ибадет, не де шу ачыкъ ибадет вакътында бир де-бир тильнинъ къулланылмасыны, – бу тиль сёз мевзусы миллий азлыкънынъ тили олсун, ве я бу группанынъ къуланган литургик бир тили олсун, – акъсыз бир суретте сынъырламамалы.

5) Диний мерасимлер де, меселя, никях ве я дженазе мерасимлери, белли бир девлетлерде граждан вазиятини бельгилеген къануний граждан мерасимлери ола билирлер. Бойле алларда дикъкъаткъа ичтимаий менфаат алынмалыдыр. Девлет акимиег органлары, мемурий муляхазаларнынъ инсан акълары саиплигининъ огюне чыкъмасы мумкюн дегиль деген принципни козь огюне аларакъ, диний группалар устюне тиль джеэтинден ич бир тюрлю сынъырламаларны къоймамалыдырлар. Бу ал, айны бир тарзда, диний группаларнынъ озь устюне алган ве граждан векялетлиги саасынен бир кельген эр анги мемурий функцияларгъа нисбетен де тадбикъ этильмелидир. Факъат, девлет кенди къануний регулирлев ве мемурий вазифелерини эда этмек ичюн, диний джемиеттен, онынъ векялетлигинде олган граждан актларыны ресмий девлет тили ве я тиллеринде алып бармасыны талап эте билир.

Топлулыкъ аяты ве девлеттен тыш тешкиятлар

6) Миллий азлыкълар векиллерининъ муштерек аяты, оларнынъ «топлулыкъ ичиндеки» аркетлери, халкъара весикъларда бельгиленгени киби, бир чокъ фаалиет ве эмель сааларында озь ифадесини булмакътадыр. Оларгъа аит олган девлеттен тыш тешкиятлар, ассоциация ве муэссиселернинъ мевджудиети – буларнынъ энъ кучюги дегильдир. Буларнынъ мевджудиети, адети узьре, миллий азлыкъларнынъ озьгюнлигининъ сакъланмасы илеинкишафы ичюн муим ве, умумен, файдалыдыр, ве оларгъа, девлет ичиндеки граждан джемиетининъ ве демократик дегерликлернинъ инкишафына хызмет эткен тешкиятлар, деп бакълалар.

Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 21 ве 22-мадделери ве Инсан акълары ве темель урриетлерининъ къорунмасына даир Европа конвенциясынынъ 11-маддеси шахысларнынъ барышыкъсевер топлашувлар акъкъыны ве ассоциация урриетини гарантия алтына алалар. Шахысларнынъ, кенди группасынынъ дигер азалары иле бирликте аркет этмек акъкъы, оларнынъ девлеттен тыш кенди тешкиятлырыны, ассоциация ве муэссиселерни тесис ве идаре этмек акъкъы – ачыкъ ве демократик джемиетнинъ аляметлеринден биридир. Айны шу Пактнынъ 27-маддеси «азлыкъларнынъ (...) векиллери ичюн, оларнынъ группасынынъ дигер азалары иле бирликте кенди ана тилини къуланмакъ акъкъынынъ ред олунамайджагъы»ны къайд эте. Шундан долайы, девлет акимиег органлары, къаиде оларакъ, бойле, «топлулыкъ ичинде» аркет эткен тешкиятларнынъ ич ишлерине джелъп этильмемелидирлер ве оларнынъ (бу тешкиятларнынъ) узерине, халкъара укьукънынъ джаиз корьгенинден гъайры, ич бир тюрлю сынъырлама къоймамалылар. Черчиве конвенциясынынъ 17(2)-маддеси, бенъзер бир тарзда, девлетлерни, «миллий азлыкълар векиллерининъ укюметтен тыш тешкиятларнынъ фаалиетинде, – олсун миллий севиюде, олсун халкъара севиюде, – иштирак этмек акъларынынъ амельге кечирильмесине мани олмамаларыны» меджбур эте.

Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 2(1)-маддеси эр бир девлетнинъ «оннынъ территориясында булунган ве онынъ юрисдикциясы алтына тюшкен бутюн инсанларгъа, ишбу Пактта танылган акъларны, ич бир

тюрлю фаркъ, – меселя, тильде, – козетмеден, гарантия алтына алмакъ» месюлиетини кенди узерине алмасыны шартландыра. Бу нормагъа коре, девлетлер девлеттен тыш тешкиятларгъа нисбетен тиль эсасында дискриминация сиясетини къуллаанмакъ ве тиль иле алякъалы бир де-бир акъсыз бир талап къоймакъ акъкъына малик дегиллер. Бунунъ иле берабер, девлет акимият органлары бу тешкият, ассоциация ве муэссиселерден къануний ичтимаий менфаат эсасындаки миллий къанунджылыкънынъ талапларына мутенасип олмаларыны, шу джумледен, девлет органларынен озъара арекет этювни талап эткен алларда ресмий девлет тилини къуллаанмаларыны талап эте билелер.

Ресурсларгъа келиндже, **Копенгаген весикъасынынъ 32.2-фыкърасы**, миллий азлыкълар векиллерининъ, «миллий къанунджылыкъкъа уйгъун бир шекильде гонъюлли сермия ве я дигер салымлар ве я девлет дестегини арай биледжек тасиль, медений ве диний муэссиселерни, тешкиятлар ве ассоциацияларны тесис этмек ве оларгъа къолтутмакъ» акъкъына малик олгъанларыны тасдикълай. Бунъа мувафыкъ, девлетлер бу тешкиятларнынъ девлет бюджетинден, халкъара джемаат менбааларындан ве я шахсий сектордан сермия арааларына мани олмамалылар.

7) Девлеттен тыш тешкиятларнынъ, шу джумледен, дигерлеринен бирликте ичтимаий, медений ве спорт сааларындаки фаалиетлерининъ девлет тарафындан финансирленмесине келиндже, мусавийлик ве дискриминациягъа ёл бермемек принциплерининъ тадбикъ этильмеси, девлет акимият органлары тарафындан бу девлетлернинъ сынъырлары ичинде яшагъан миллий азлыкъларнынъ тилинде бойле фаалиетнинъ финансирленмеси ичюн аит сермия пайнынынъ айырылмасыны талап эте. Бу контекстте, **Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 2(1)-маддеси** шахыслар иле мунасебетлерде тиль эсасында ич бир тюрлю сынъырлав олмамалы, деп къайд эте, лякин 2(2)-маддесинде девлетлернинъ, (...) **Пактта** танылгъан акъларнынъ амельге кечирилмеси макъсады иле зарур олгъан къанунджылыкъ ве я дигер тедбирлернинъ алынмасы ичюн (...) «керекли арекетлер япылмасыны» бельгилей. Усьтелик, **Ыркъ дискриминациясынынъ ёкъ этильмесине даир халкъара конвенциясыннынъ 2(2)-маддеси** (ыркъ, тери ренки, несеп, миллий ве я этник аляметлерге эсаслангъан эр анги бир айырма, чыкъарылма, сынъырлама ве я терджихнинъ ёкъ этильмесине догърултылгъан бир мадде) иштиракчи-девлетлернинъ, вазиет талап эткенде, социаль, икътисадий, медений ве дигер сааларда, белли бир ыркъ группаларынынъ ве я оларгъа менсюп олгъан шахысларнынъ зарур къорунмасыны ве инкишафыны темин этмек макъсады иле оларгъа инсан акълары ве темель урриетлерни там ве мусавий къуллаанмаларыны гарантирлемек ичюн, хусусий ве конкрет тедбир алмакъ меджбур олгъанларыны къайд эте. Тиль, юкъарыда ады кечкен **Конвенциянынъ** тарафындан къорунмакъта олгъан этник менсюбиетининъ даа да сыкъ белли башлы критерийи олгъанындан долайы, азлыкълар тилинде къонушкъан группалар да бойле «хусусий ве конкрет тедбирлерде» имтияз акъкъына малик ола билелер.

Копенгаген весикъасынынъ 31-фыкърасы, Авропа севиесинде «девлетлернинъ, керек олдугъы такъдирде, миллий азлыкъларгъа инсан акъларынынъ ве темель урриетлернинъ къулланылмасыны тадбикъ этювде дигер гражданларнен там мусавийликни темин этмек ичюн айрыджа тедбирлер аладжакъларыны» бельгилей. **Черчиве конвенциясыннынъ 4-маддесининъ 2-фыкърасы**, иштиракчи-девлетлерни, зарур алларда, икътисадий, ичтимаий,

сиясий ве медений аятнынъ бутюн сааларында миллий азлыкълар векиллери ве чокълуккъа менсюп олгъан дигер шахыслар арасында там ве фиилий бир мусавийликни темин этеджек аит тедбирлер алмаларына» меджбур эте. Айны шу мадденинъ 3-фыкърасы, 2-фыкърагъа уйгъун оларакъ алынган бойле тедбирлерге нисбетен дискриминация акты оларакъ бакъылмайджагъыны» ачыкъламакътадыр. Усьтеликнен, **Региональ ве азлыкълар тиллерине даир Авропа хартиясынынъ 7(2)-маддеси**, «региональ ве я азлыкълар тиллерининъ хайырына алынган ве я оларнынъ хусусий шартларыны диккъаткъа алгъан, азлыкълар тиллерини къуланганлар иле дигер эали арасындаки мусавийликнинъ дестекленмесине догърултылган хусусий тедбирлер алынмасына, даа кениш къулланылган тиллер ташыйджыларына нисбетен бир дискриминация акты оларакъ бакъылмайджагъыны» шартландырмакътадыр. Шу себептен, бу контекстте, девлет акимет органлары девлет бюджетинден ресурсларнынъ акълы пайыны миллий азлыкълар векиллерининъ фаалиетине, шу джумледен, ичтимаий, медений ве спорт саасындаки фаалиетине айырмалылар. Бойле къолтутувгъа субсидия, девлет имтиязлары ве вергилерден азат олунув вастасы иле иришиле билир.

Информация васталары

8) **Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ** фикирлер ве оларны ифаде этмек акъкъыны гарантилеген 19-маддеси – демократик джемиетлердеки информация васталарынынъ ролю ве ерине даир муим бир тевсиелер менбасыдыр. 19(1)-маддеси «эр бир инсаннынъ, кенди фикирлерине маниасыз риает этмек акъкъына малик олгъаныны» козь огъуне алса, 19(2)-маддеси эр кеске, «сынъырларгъа бакъмадан, агъзавий, язылы ве я басылы шекильде, бедийий шекильде ве я кенди сайлагъан усуллар иле эр анги информация ве фикирни арамакъ, алмакъ ве накъиль этмек» урриетини гарантаирлей». **Инсан акълары ве темель урриетлернинъ къорунмасына даир Авропа конвенциясынынъ 10-маддеси** ифаде урриети акъкъыны бунгъа бенъзер тарзда гарантирлей.

Авропа Кенъешине иштиракчи девлетлер **Ифаде ве информация урриетине даир беяннаменинъ 1-маддесинде** «демократик ве плюралистик джемиетнинъ темель унсуры олгъан ифаде ве информация урриети принциплерине кендилерининъ къатты багълылыкъларыны» текрарладылар.

Бу эсаста, девлетлер, айны шу весикъада, «информация ве кутьлевиий информация васталары саасында, гъаелер ве фикирлернинъ чешитлилигини акс эттирге имкян береджек мустакъиль ве автоном информация васталарынынъ кениш чешитлилигининъ яшамасына иришмеге ынтылганларыны» илян эттилер. **Черчиве конвенциясынынъ 9(1)-маддеси** миллий азлыкълар векиллерининъ «бакъышларгъа риает этмекте ве, девлет акимет органлары тарафындан маниасыз ве сынъырларгъа бакъмадан, азлыкъ тилинде информация алмакъ ве оны накъиль этмекте» сербест олгъанларыны ачыкъ-айдын бельгилей. Бундан да гъайры, айны шу низам девлетлерни «кенди укъукъ системаларынынъ черчивесинде миллий азлыкълар векиллерининъ информация васталарына иришмелери меселесинде дискриминациягъа огъратылмайджакъларыны гарантия алтына алмагъа» меджбур эттире. **Черчиве конвенциясынынъ 9(3)-маддеси** девлетлернинъ «миллий азлыкъларнынъ векиллери тарафындан нешрият васталарынынъ къурулмасы ве къулланылмасында маниа олмакъ акъкъына малик олмагъанларыны» бельгилей. Айны шу низамда «девлетлерден къануний радио ве телеяйыннынъ укъукъий

черчивелеринде, мумкюн олгъаны къадар, миллий азлыкъларнынъ векиллерине кенди информация васталарыны мейдангъа кетирмек ве оларны къулламакъ имкянынынъ багъышланымасыны гарантия алтына алмалары» талап этиле. Шуны да хатырлатмалы ки, информация васталары, дигерлернинъ арасында Копенгаген весикъасынынъ да 32.2-фыкърасында козьде тутулгъан типиндеки организмлерни тешкиль эте билелер ки, бу фыкърада, миллий азлыкълар векиллерининъ, «кенди шахсий тасиль, медений ве диний муэссисе, тешкилят ве ассоциацияларны тесис этмек ве оларгъа къолтутмакъ» акъкъы темин этиле. Информация васталары бу маддеде пек ачыкъ анылмасалар да, тиль, медениет ве озьгюнликнинъ сакъланмасы иле дестекленмесинде олар сыкъ-сыкъ муим бир роль ойнамакъталар.

Миллий азлыкъ векиллерининъ, шахсий информация васталарыны къурмакъ ве оларгъа къолтутмакъ акъкъына малик олгъанларындан ич бир шубе олмаса да, шу шей де догъру ки, бу акъ эм халкъара укъукънынъ, эм девлетнинъ информация васталарынынъ регулирленмесинен багълы бу киби къануний талапларынен бельгиленген сынъырламаларгъа огъратыла билир.

Черчиве конвенциясынынъ 9(2)-маддеси, **Конвенциянынъ** 9(1)-маддесинде анылгъан ифаде урриетининъ «Тарафларнынъ, къануний радио ве телеяйыннынъ ве я киноишханелернинъ, дискриминациясыз ве объектив критерийлер эсасында лицензирлемек талабына къаршы чыкъмагъа акълары олмагъанларыны къайд этерек, буны айдынлатмакътадыр. Регулирлеген талаплар, эсаслы ве зарурий олгъанлары такъдирде, бу акъкъа саипликни ёкъ этмек ичюн къулланыла бильмезлер.

9) Джемаат тарафындан финансирленген информация васталарына иришмек меселеси, ифаде урриети аныламы иле сыкъы багълыдыр. **Черчиве конвенциясынынъ** 9(1)-маддеси миллий азлыкълар векиллерининъ ифаде урриетининъ, ичине азлыкълар тилинде, девлет органлары тарафындан маниасыз, информация ве гъаелерни накъиль этмек урриетини де алгъаныны шартландырмакъта, ве «азлыкъларнынъ векиллери информация васталарына иришмек меселесинде дискриминациягъа огъратылмайджакълар» деп, беян этмекте девам эте.

Черчиве конвенциясынынъ 9(4)-маддеси, «Тарафларнынъ, азлыкълар векиллерине информация васталарына иришмек ичюн керекли тедбирлер алмагъа меджбур олгъанларыны» бельгилей. Бу ал, буюк сайыдаки азалардан ибарет олгъан миллий азлыккъа онынъ яйын вакътынынъ пайы ичюн эмиетли олгъан сайысынынъ микъдарына коре джемаат радио ве/я телевидениесиндеки вакъытнынъ акълы къысмына иришмек имкянынынъ берильмесини козьде тута. Факъат, эр бир миллий азлыккъа айырылдыжакъ яйыннынъ вакъыт колемининъ бельгиленмесинде, сайы ве концентрация дереджесине еяне критерийлери оларакъ бакъыла бильмез. Кучюк группалар олгъан такъдирде, дикъкъаткъа вакъыт ве васталарнынъ махсулдар минимумы алынмакъ керек, бунсыз кучюк азлыкъ информация васталарындан керекли дереджеде файдалана бильмез

Усьтеликнен, азлыкълар ичюн айырылгъан вакъытнынъ кейфieti – кендисине нисбетен макъбул, дискриминациясыз бир эсаста янашыладжакъ бир меселедир. Азлыкълар тилинде программаларгъа айырылгъан вакъыт миллий азлыкълар векиллери ичюн кенди тилинде программаларны керекли тарзда къулламакъ имкяныны темин этмелидир. Бу мунасебет иле **Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ** 10(1)-маддеси ве **Инсан акълары ве темель урриетлернинъ къорунмасына даир Европа конвенциясынынъ** 19(1)-

маддеси иле гарантирленген ифаде урриети муимдир. Девлет акимият органлары тарафындан кьоюлган эр анги бир сынъырламалар «ялынъыз, девлетнинъ тайин эткени киби, ве: а) дигер шахысларнынъ акъ ве репутациялары урьметине ве б) миллий телюкесизликнинъ, ичтимаий тертипнинъ ве я сагълыкъ сакълав ве ахлякънынъ кьорунмасы ичюн керекли олгъаныны» бельгилеген Пактнынъ 19(3)-маддесине коре олмалылар.

Инсан акълары ве темель урриетлернинъ кьорунмасына даир Европа конвенциясынынъ 10(2)-маддеси ифаде урриети саиплигине девлет акимият органларынынъ эр анги бир къарышмасына даир деерлик айны сынъырламаларны бельгилей.

Ойле бир механизмлер киритильмели ки, олар миллий азлыкъларнынъ ве я оларнынъ адындан ишленип чыкъылган джемаат информация васталары программаларынынъ топлулыкъ азаларынынъ менфаат ве истеклерини акс эттиреджек ве бу азлыкълар тарафындан мустакъиль сайыладжакъларыны гарантирлесинлер. Бойле контекстте, редактирлев джерьянында айры шахыс сыфатында арекет эткен миллий азлыкъ векиллерининъ иштираки, информация васталарынынъ мустакъиль характерининъ сакъланмасыны ве хызмет эткен кенди топлулыкъынынъ ихтияджларына сесленювни гарантирлевде буюк бир эмиетке малик олур эди.

Мусавийлик ве дискриминациягъа ёл бермемек принциплерине мувафыкъ, девлет муэссиселерининъ структурасы, оларны хызмет этмек ичюн вазифелендирген эалини акс эттирмели. Бу, бунынъ киби де, джемаат информация васталарына да аиттир. **Черчиве конвенциясынынъ 15-маддеси** девлетлерни «миллий азлыкълар векиллерининъ медений, ичтимаий ве икътисадий аятта, ве бир де, девлет ишлеринде, хусусан, оларгъа (миллий азлыкъларгъа) алякъасы олган ишлерде, фиилий иштираклери ичюн зарур шараитлерни яратмагъа» меджбур эте.

Иш ве зенааткъа нисбетен дискриминациягъа даир Халкъара эмек тешкиляты конвенциясынынъ (№ 111) 2-маддеси девлетлерни «иш ве зенаат иле багълы имкянлар ве мураджаат мусавийлигине даир эр анги дискриминацияны ёкъ этмек макъсадынен мезкюр мусавийликке ярдым этмеге къарарлаштырылган девлет сиясетини алып бармакъ» меджбуриетлеринен даа да ачыкъ багъламакътадыр. Миллий азлыкъларнынъ векиллерини информация васталарына ишке дискриминациясыз алынмасы, информация васталарынынъ кениш темсильджилигине ве объективлигине иссе кьошар.

11) **Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 19(2) ве Миллий азлыкъларнынъ корунмасына даир Черчиве конвенциясынынъ 9(1)-мадделерининъ руху** ве дискриминациясызлыккъа ёл бермемек принциплерине мувафыкъ, миллий азлыкъларнынъ векиллери озь тиллеринде дигер девлеттен ве я сойдаш бир девлеттен яйынланган программаларгъа иришмек имкянына маликлер ве азлыкъ векиллерининъ яшадыкълары девлет тарафындан джемаат информация васталарында азлыккъа айырылган программ вакъытнынъ бунынъ эсабына эксильтильмесини акъламакъ ичюн кьулламанмалы. Информация агъларына ве сынъырлар отеси информация васталарына иришмек имкяны – информация алув акъкъынынъ теркибий бир къысмыдыр, ве сурьатлы техникий теракъбиятнынъ контекстинде эп артып турган бир эмиетке маликтир. Бундан долайы, кабель яйынынынъ лицензирленмеси такъдирде, мисаль, ич олмаз ки), девлет, акъраба бир девлетте ерлешкен теле ве я радиостанцияларны, сёз мевзусы миллий азлыкъларнынъ тарафындан бу станцияларгъа иришме истеги айдын бир шекильде ифаде олунган алда,

лицензирлемектен ред этсин. Бу акъ, ялынъыз, кабель яйынларына нисбетен дегиль, аксине, миллий азлыкъ тилинде электрон информация агъларына да нисбетен къулланыла.

Умумий севиюде, Европа Кенъешине иштиракчи-девлетлер **Ифаде ве информация урриетине даир Беяннаменинъ III(с)-маддесинде** «халкъара анълайышкъа, итикъад ве анъанелернинъ даа эйи билинмесине, фикирлер чешитлиликгине сайгъы ве медениетлернинъ озъара зенгинлешмесине иссе къошаракъ, информациянынъ сербест акъымына ярдым этмек къарарыны къабул этилер. Информация васталарынынъ сынъырлар аркъалы алякъаларына келиндже, девлетлер, кенди сиясетини бу низамнынъ рухуна уйгъунлаштырмалылар.

Икътисадий аят

12) Халкъара весикъалар миллий азлыкълар векиллерининъ икътисадий аят саасындаки акъларына аз мураджаат этмектелер. Факъат, айны шу халкъара весикълалар миллий азлыкълар векиллерининъ кенди тилини ичтимаий ве шахсий аятта, сербест ве ич бир тюрлю дискриминациясыз, агъзавий ве язылы шекильде, шахсен ве дигер инсанлар иле бирликте къуланмакъ акъларына даир атыфларны кендилеринде булундырмакъталар. **Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 19(2)-маддеси ве Инсан акълары ве темель урриетлерининъ къорунмасына даир Европа конвенциясынынъ 10(1)-маддеси**, ялынъыз, башкъаларгъа накъиль этиледжек гъае ве фикирлерге (яни коммуникациянынъ мундериждесине) дегиль, коммуникация вастасы олгъан тильге нисбетен де ифаде урриетини гарантирлейлер. Бу акълар, мусавийлик акъкъынынъ мевджутлыгъы ве дискриминация ёкълугъы укюм сюреркен, миллий азлыкълар векиллерининъ иш кочюрмеде кендилери сайлагъан тиллерини къуланмаларыны козьде тутмакъталар.

Черчиве конвенциясынынъ 11(2)-маддеси, «миллий азлыкънынъ эр анги бир векилининъ, джемаат ичюн илян тахталарыны, языларны ве шахсий характердеки дигер информацияны кенди азлыкъ тилинде ерлештирге акъкъына малик олгъаныны» бельгилей. **Черчиве конвенциясындаки** бу, «шахсий характердеки» ибареси ресмий олмагъан эр анги шейге аиттир. Демек, шахсий иш кочюрмеде тильни сечип алууда девлет эр анги бир сынъырлавлар къоймакътан аджиздир.

Юкъарыда анъылгъанларгъа бакъмадан, икътисадий аятнынъ дигер инсанларнынъ акъ саиплигине тесир эткен ве я ичтимаий органлар иле фикир пайлашув ве коммуникациялары керек олгъан секторларда девлет ресмий девлет тили ве я тиллерининъ къабул этильмесини талап эте билер. Бу, **Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 19(3)-маддесинде ве Инсан акълары ве темель урриетлерининъ къорунмасына даир Европа конвенциясынынъ 10(2)-маддесинде** къайд этильген ифаде урриетине нисбетен къабул этиле биледжек сынъырламалардан келип чыкъа. Къабул этиле биледжек сынъырламаларнынъ юкъарыда анъылгъан мадделерде ифаделенген сынъырлы микъдары, коммуникациялар мундериждесининъ сынъырландырылмасыны акълай биледжек вакъытта, ич бир заман тильнинъ, коммуникация вастасы оларакъ къулланылмакънынъ сынъырланмасыны акълай бильмезлер. Факъат, дигерлернинъ акъ ве урриетлерининъ къорунмасы ве девлет идаре органларынынъ сынъырлы талаплары, керчектен де, ресмий девлет тили ве я тиллерининъ къошма оларакъ къулланылмасына даир хусусий талиматнамелерни акълай билер. Бу, истисал одаларынынъ алы ве

телюкесзлиги, муштерилерни кѳорув, эмек мунасебетлери, верги, малие эсабаты, саглыкѳ ве ишсизлик боюнджа девлет страхованиеси ве накѳиль киби фаалиет секторларында, вазиятлерге коре, кѳулланыла билир.

Девлет, кѳануний ичтимаий менфаат эсасында, эр анги бир дигер тильнинѳ кѳулланылмасына кѳошма оларакѳ, **Миллий азлыкѳларнынѳ кѳорунмасына даир Черчиве конвенциясына Изаат тезкиресининѳ** 60-фыкѳрасында ачыкѳ ифаде олунгѳаны киби, джемаат ичюн илян тахталары ве языларнынѳ ерлештирилѳмеси киби тиджарий фаалиетнинѳ сааларында, бунынѳ киби де, ресмий девлет тили ве я тиллерининѳ кѳабул этильмесини талап эте билир. Умумен алгѳанда, тиль кѳуллаунамакѳны девлет ич бир заман ясакѳ этип оламаз, лѳкин о, кѳануний ичтимаий менфаат эсасында, ресмий девлет тилини кѳошма оларакѳ кѳуллаунамакѳны эмир эте билир.

Кѳануний ичтимаий менфаатнынѳ мантыгѳына уйгѳун оларакѳ, тильнинѳ кѳулланылмасы иле алякѳалы ве девлет тарафындан эмир этиле биледжек эр анги бир талап, хызмет косѳтерильген ичтимаий менфааткѳа мутенасип олмалыдыр. Бир де бир талапнынѳ мутенасиплиги ойле талапнынѳ керек олгѳан ольчюси иле бельгилемелидир. Месея, истисал бинасынынѳ алы ве телюкесизлигинен багѳлы ичтимаий менфаатны алсакѳ, девлет, шахсий ишханелерден, телюкесизлик боюнджа языларнынѳ ишханелернинѳ сайлагѳан тил(лер)ине кѳошма оларакѳ ресмий девлет тилинде де язып асылмасыны талап эте билир. Буна бенѳзер тарзда, верги-салым саасынен багѳлы девлет идаресине даир менфаатны алсакѳ, девлет мемурий бланкларнынѳ ресмий девлет тилинде такѳдим этильмесини ве, девлет акимият органлары тарафындан кечирильген аудит такѳдирде, муим языларнынѳ ресмий девлет тили ве я тиллеринде де язылмасыны талап эте билир. Ола биледжек бу сонѳки мисальде, шахсий ишханелерден, бутюн языларны ресмий девлет тилинде япмалары талап олунмай, шахсий ишхане, ялынѳыз, мумкюн ола биледжек терджиме ичюн месюлиет ташый. Бу аракетлер, **Черчиве конвенциясынынѳ** 10(2) маддесинде козьде тутулгѳаны киби, миллий азлыкѳлар векиллерининѳ, мемурий органларнен мунасебетлеринде кенди тил(лер)ини кѳуллаунамакѳ акѳкѳына зарар кетирмеден япылмалыдыр.

Мемурий органлар ве девлет хызметлери

13)?

14)?

15) АТЭТке иштиракчи девлетлер, миллий азлыкѳ векиллерининѳ, ялынѳыз, озгюнлигининѳ (шу джумледен де, тилининѳ) сакѳланмасы ичюн дегиль, аксине оларнынѳ инкишафы ве илерилемеси ичюн мусаит ве динамик бир муитнинѳ яратылмасына хызмет этеджек тедебирлернинѳ алынмасына даир межбуриетлер иле багѳлыдырлар. Нетидже оларакѳ, бу девлетлер кенди боюнларына, **Копенгаген весикѳасынынѳ** 35-фыкѳрасында бельгиленгени киби, «миллий азлыкѳлар векиллерининѳ девлет ишлеринде фиилий иштираклерине даир акѳкѳыны» урьмет этмек межбуриетини алдылар. **Черчиве конвенциясынынѳ** 10(2)-маддесинде девлетлерден, ачыкѳ бир шекильде, «мемурий органларнен мунасебетлерде азлыкѳлар тиллерининѳ кѳулланылмасына имкян бермекни» талап этиле. **Копенгаген весикѳасынынѳ** 35-фыкѳрасы да, «ишбу девлетлернинѳ сиясетине мувафыкѳ, азлыкѳларнынѳ хусусий тарихий ве территориаль алларына айрыджа уйгѳун олгѳан мааллий ве мухтар мемуриетлерини тесис этип», миллий азлыкѳлар векиллерининѳ девлет ишлеринде кенди тиллеринде иштираклерине хызмет этеджек муитнинѳ

мейдангъа кетирильмесининъ имкянына атыф япа. **Черчиве конвенциясынынъ** 15-маддеси девлетлерни «миллий азлыкълар векиллерининъ медений, ичтимаий ве икътисадий аятта, ве, бунынъ киби де, девлет ишлеринде, хусусан, оларгъа алякъасы олгъанларында, фиилий иштираклери ичюн зарур шараитни яратмаларына» меджбур эте. Бу низамлар, девлет акимет органларыны миллий азлыкълар векиллерининъ мааллий акиметлернен ишлерини кенди тиллеринде алып бармакъ ве я граждан сертификатларыны ве аттестатларыны кенди тилинде алмакъ имкяныны бермелерине меджбур эте. Мусавийлик ве дискриминациягъа ёл бермемек принциплерине уйгъун бир шекильде, бу мадделер азлыкъ тилининъ мааллий сиясий аятта, граждан иле девлет акимет органлары арасындаки мунасебетлерде ве, бунынъ киби де, девлет хызметлерининъ теминатында илерилеген коммуникация вастасы ола биледжек динамик умумий мунасебетлерни козьде туталар.

Эалининъ хызметине догърултылгъан мемурий муэссисе ве агентликлернинъ этник темсильджилиги, адети узьре, ичинде дискриминация олмагъан плюралистик ве ачыкъ бир джемиетнинъ аляметидир.

Системанынъ ичинде кечмиште бар олгъан ве я даа мевджут олгъан дискриминациянынъ акъибетлерине къаршы турмакъ ичюн, **Иш ве зенааткъа нисбетен дискриминациягъа даир халкъара эмек тешкиляты конвенциясынынъ** (№ 111) 2-маддесинде, девлетлерден, «иш ве зенаат иле багълы имкянлар ве мураджаат мусавийлигине даир эр анги дискриминацияны ёкъ этмек макъсадынен мезкюр мусавийликке ярдым этмеге къарарлаштырылгъан девлет сиясетининъ алынып барылмасы» талап этиле.

Эалининъ хызметине догърултылгъан программалар ве хызметлерни азырлап, омюрге кечиргенде юкъарыда белгиленген принциплерге риает эткен девлетлерден, акълы суретте, миллий азлыкълар векиллерининъ ифаде эткен истеклерининъ, ве, бунынъ киби де, сайы иле эсасландырылгъан принциплерининъ дикъкъаткъа алынмалары бекленмектедир.

Ихтиядж ифаде олунгъан ве сайы буюк олгъан такъдирде, адалет миллий азлыкълар векиллери олгъан верги одейиджилернинъ сервиске кенди тилинде иришмек имкянына малик олмаларыны талап эте. Бу ал, хусусан, догърудан догъру ве эсаслы бир шекильде инсанлар аятларынынъ кейфиетине тесир эткен сагълыкъ сакълав ве социаль хызмет косьтерюв сааларына аиттир.

Мусавийлик ве дискриминациягъа ёл бермемек принциплерине мувафыкъ, мемурий органлардан, миллий азлыкълар векиллерине нисбетен кениш къаврамда ве мусавий бир тарзда мунасебет косьтермелери беклениле. Девлетлер кенди юрисдикциялары алтында булунгъан регионларнынъ демографик керчеклерини танымалылар. Бундан да гъайры, девлетлер регионнынъ демографик керчеклерини денъиштиререк, кенди вазифелерини эда этмектен къачынмагъа аракет этмемелилер. **Черчиве конвенциясынынъ** 16-маддеси, махсус бир шекильде, девлетлерни миллий азлыкълар векиллерининъ яшагъан районларында, бу азлыкъларнынъ акъларыны сынъырландырмакъ макъсады иле эалининъ нисбетини сербест тарзда денъиштире биледжек тедбирлерден къачынмагъа меджбур эте. Бойле тедбирлер эсассыз мусадерелерден, кочюрювлерден, сюрдюв этювлерден ве, бунынъ киби де, мемурий сынъырларны эсассыз денъиштирмектен ве эалининъ тахририндеки айын-оюнлардан ибарет олмакъ мумкюндир.

Мустакъиль миллий муэссиселер

16) Инсан акълары, догърултылгъанлар ичюн реалъ бир эмиетке, девлетлер халкъара конвенциялар ве беяннамелерде ве я ичерики къанунджылыкъта гарантirlенген акъларнынъ фиилий амельге кечирилъмеси ве къорунмасыны темин эткен механизмлерни кирсеткен такъдирде малик олалар. Қъанунджылыкъ процедураларына къошма оларакъ, мустакъиль миллий муэссиселер, адети узъре, даа чабик ве о къадар паалы олмагъан васталар иле теминленелер, ве, олдукълары киби, даа да элверишли олалар.

Ыркъ дискриминациясынынъ ёкъ этильмесине даир Конвенцияда атыф япылгъан дискриминация анъламы, ялынъыз ыркъкъа токъунгъан критерийге коре япылмагъандыр. **Конвенциянынъ 1(1)-маддеси** ыркъ дискриминациясы анъламынынъ, «сиясий, икътисадий, социаль, медений ве я ичтимаий аятнынъ дигер сааларында инсан акъларынынъ ве темель урриетлерининъ мусавий бир эсасларда танымакъ, къуullanмакъ ве я омюрге кечирмекнинъ ёкъ этильмесине ве я зайыфлатмасыны макъсад этип къойгъан ве я бунъа алып кетирген ыркъ, тери ренки, несеп ве я миллий ве я этник асылына эсаслангъан эр анги бир айырма, чыкъарылма, сынъырландырылма ве я терджихнинъ» манасыны бильдиргенини къайд эте.

Конвенциянынъ 6-маддеси, иштиракчи девлетлернинъ, озъ юрисдикциясы яйылгъан черчивесинде яшагъан эр бир инсангъа, векялетли миллий махкеме органлары ве дигер девлет тешкиятларынынъ вастасынен, инсан акълары ве темель урриетлерини бу Конвенциягъа бакъмадан аякъ асты эткен эр анги бир ыркъ дискриминациясы акъындан фиилий имаени ве имае васталарыны гарантirlемек меджбур олгъанларыны» илян эте.

Бу контекстте, девлетлер тюзетме ве компенсация механизмлери киби арекет эте биледжек мустакъиль миллий муэссиселерни, меселя, омбудсмен ве я инсан акълары боюнджа комиссия киби муэссиселерни мейдангъа кетирмелилер, бу, мевджут олгъан девлет демократик ве плюралистик характерининъ ольчюси оларакъ сайылып. Бунъа мувафыкъ ве **БМТнынъ 1993 сенеси 20 декабрь тарихлы 48/134 санлы Резолюциясына** атыф иле Европа Кенъеши, **Назирлер Кабинетининъ 1997 сенеси 30 сентябрь тарихлы R(97)14 санлы Тевсиесинде**, «инсан акълары боюнджа миллий тешкиятларнынъ, шу джумледен, кенди азалькъларында плюралистик олгъан инсан акълары боюнджа комиссияларнынъ, омбудсменлернинъ ве я булар иле тенъештириледжек тешкиятларнынъ» мейдангъа кетирилъмесине къолтутты. Бойле тюзетме механизмлерининъ, тиль саасындаки ве дигер акъларына теджавуз этильгенини сайгъан миллий азлыкълар векиллери ичюн де иришиледжекдай япылмасы зарурдыр.

Махкеме акимиети

17/

18) Халкъара къанунджылыкъ девлет акимет органларындан бутюн якъалангъан, къабаатландырылгъан ве тахкъикъат алтында булунгъан шахысларнынъ оларгъа къаршы сюрюльген иснатлар ве махкеме ишининъ кетишаты акъкъында оларнынъ анълагъан тиллеринде хабердар олмакъ акъларыны гарантия алтына алмаларыны талап этмектедир. Керек олгъан такъдирде, олар бедава терджиман хызметинден файдалана билелер. Ишбу укъукъий процедуранынъ бу къайдеси, кендисининъ омюрге кечирилъмесинде универсальдыр ве миллий азлыкъларнынъ тиль саасындаки акъларына, умумен алгъанда, аит дегильдир. Темель принциплер – ильк эвеля, къанун огюнде

мусавийлик ве дискриминациягъа ёл бермемек принциплери олмалылар. Джинаий къабаатлав ве такъибат мунасебети иле, бу принциплерге нисбетен сайгъы айрыджа муимдир. Бунунъ нетиджеси оларакъ, **Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 14(3)-маддеси** джинаий сучта къабатлангъан эр бир инсаннынъ «онъа къаршы сюрюльген сучланмаларнынъ характери ве эсасы акъкъында тез ве тафсилатлы бир шекильде ве онынъ анълагъан тилинде хабердар этильмесини» талап эте. **Инсан акълары ве темель урриетлерининъ къорунмасына даир Европа конвенциясынынъ 6(3)(а)-маддеси** айны шу талапны деерлик айны шу шекильде бельгилей. Бунъа къошма оларакъ, юкъарыда анъылгъан **Конвенциянынъ 5(2)-маддеси** айны шу талапны якъаланув мунасебетинен бельгилей. Усьтеликнен, **Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 14(3)-маддеси** эр кеснинъ «там бир мусавийликте» ... «(е) онъа къаршы сюрюльген делиллерини огренмек ве я огренильген сойларына малик олмакъ, ве, онъа къаршы япылгъаны киби, айны шу шартларда, онынъ авалеси иле мейдангъа чыкъарылгъан делиллернинъ де мевдjudиетини ве тахкъикъатыны алмакъ акъкъыны» бельгилей. Бу мунасебет иле, **Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 14(3)(f)-маддеси** ве **Инсан акълары ве темель урриетлерининъ къорунмасына даир Европа конвенциясынынъ 6(3)(е)-маддеси**, эр кеснинъ, «махкемеде къулланылгъан тильни бильмегени ве я бу тильде къонушамагъаны такъдирде, терджиманнынъ бедава ярдымындан файдаланмакъ» акъкъыны гарантирлейлер.

Тильнинъ къулланылмасы иле ачыкъ алякъалы бу гарантияларнынъ, хусусан джинаий процесслер мунасебети иле эмир этильген бир вакъытта, **Граждан ве сиясий акъларгъа даир халкъара пактнынъ 14(1)-маддесининъ** биринджи джумлесинде шартландырылгъаны киби, махкеме ве трибуналлар огюндеки мусавийликнинъ эсас гарантиясындан чыкъмакъта ки, эр чешит махкеме муамелелерининъ шартлары не дередже бир олса, о къадар да адалетли олар бакъылмалыдырлар.

Махкеме муамелелери ичюн тиль сечимине мусавий тарзда алякъасы олгъан бу таным девлетлер ичюн оларнынъ адлиенинъ мусавий ве семерели керчеклешмеси сиясетининъ инкишафында истикъамет бельгилемелидир.

Девлетлернинъ кенди сиясетини, къанунджылыкъ ве амелиятыны «региональ тиллер ве азлыкълар тиллерининъ танылмасы медений зенгинликнинъ ифадеси оларакъ» ве «региональ тиллер ве азлыкълар тиллерини сакъламакъ макъсадынен оларгъа къолтутмакъ ичюн къатий аркетлер зарур» деген макъсат ве принциплер узеринде эсасландырмакъ кереклигини даа кениш оларакъ **Региональ тиллер ве азлыкълар тиллерининъ къорунмасына даир Европа хартиясынынъ 7(1)-маддеси** илян этмектедир. **Европа хартиясынынъ 7(4)-маддеси** «Тарафлар, региональ тиллери ве азлыкълар тиллерине нисбетен кенди сиясетини бельгилер экенлер, бу тиллерни къуллангъан группаларнынъ ифаде эткен ихтиядж ве истеклерини дикъкъаткъа алмакъ кереклер» деп бельгилей. Усьтеликнен, **Черчиве конвенциясынынъ 15-маддеси** девлетлерни, «миллий азлыкълар векиллерининъ медений, ичтимаий ве икътисадий аятта, ве бунунъ киби де, девлет ишлеринде, хусусан, оларгъа тесир эткенлерде, фиилий иштираклери ичюн керекли шараитлерни яратмагъа» меджбур эте.

Юкъарыда анъылгъан нормалар ве демократик джемиетлерде адлиеге фиилий иришмек имкянынынъ эмиети дикъкъаткъа алынса, макъуль тахмин этмек ки, девлетлер махкеме муамелелерининъ бутюн баскъычларында, – олсун джинаий, олсун граждан ве я административ, – миллий азлыкълар векиллерине, мумкюн олгъаны къадар, кендилерини кенди тилинде ифаде этмек акъкъыны

гарантирлесинлер. Айны заманда, дигерлернинъ акъларына урьмет сакъланыла ве махкеме процесслерининъ бутюнлиги, шу джумледен, аппеляция органлары вастасы иле, девам эттириле.

19) Инсан акъларынынъ саиплиги ичюн адлиеге иришмек имкянынынъ эмиетининъ нисбетинде, инсаннынъ мевджут олгъан процедураларда догърудан-догъру ве къолай иштиракининъ дереджеси де бойле иришме имкянынынъ ольченмеси ичюн шу къадар муим бир ольчюдир. Миллий азлыкълар векиллерининъ тиллеринде иш юрюткен махкеме процедураларынынъ мевджутлыгы, бойледже, бу шахсларгъа адалетке иришовни даа тез ве къолай япмакътадыр.

Бунынъ эсасында, **Региональ тиллер ве азлыкълар тиллерининъ къорунмасына даир Европа хартиясынынъ** 9-маддеси бутюн махкеме ишлерининъ, алякъадар тарафлардан бирисининъ мураджаатына бинаэн, региональ тиллер ве я азлыкъ тилинде алынып барыладжагыны козьде тутмакътадыр. Европа Кенъеши Парламент Ассамблеясы, «миллий азлыкъларнынъ буюк сайыда яшагъан регионларынды, миллий азлыкълар векиллерининъ мемурий органларынен мунасебетлеринде, махкеме тефтишинде ве юридик органларда кенди тилини къуullanмакъ акъкъына саип олгъанларыны» козь огюнде туткъан озь 1201-санлы Тевсиесинде айны шу хулясагъа кельген эди. Бунъа коре, девлетлер ишке джелъп этювде ве адлиее чалышмагъа огретювде аит сиясетни амельге кечирмелилер.

Сербестликтен махрум этилюв

20) Европа Кенъешининъ къабул эткен **Апсханелерге даир Европа низамнамесининъ** 60-къаидесининъ 1 ве 2-фыкъралары киби, **Махбюслерге къаршы мумелеге даир БМТнынъ минималь стандарт къаиделерининъ** 51-къаидесининъ 1 ве 2-фыкъралары да апске алынгъанларнынъ (махбюслернинъ) апсхане мемуриетинен тиль тапышмагъа акъкъынынъ, ве бунынъ киби де, апсхане мемуриетини анъламаларынынъ эмиетини къайд этмектелер. Азлыкъларнынъ акъларына, олгъанлары киби, бу низамларнынъ алякъасы ёкътыр. Факъат, ишбу шахысларнынъ ифаде олунгъан истеклеринен берабер оларнынъ сайысыны ве мусавийлик ве дискриминациягъа ёл бермемек принциплерини дикъкъаткъа алсакъ, юкъарыда анъылгъан низамлар миллий азлыкъларнынъ векиллери буюк сайыда яшагъан регион ве я ерлеринде даа зияде меджбурий корюнемектедирлер.

21) **Махбюслерге къаршы муамелеге даир БМТнынъ минималь стандарт къаиделерининъ** 37-къаидеси, Европа Кенъеши къабул эткен **Апсханелерге даир Европа низамнамесининъ** 43(1)-маддеси иле бирликте, махбюслернинъ кенди аилелери, дегерли дост ве шахыслары ве я тыш тешкиятларнынъ векиллеринен корюшмек акъларына къолтуталар. Ифаде урриети ве ичтимаий ве шахсий аятта кенди тилини къуullanмакъ акъкъы киби инсан акъларынынъ эмиетлиги козь огюне аларакъ, девлет акимет органларынынъ узерине, къанун тарафындан бельгиленген сынъырламалар черчивесинде, бу акъларгъа нисбетен ахлякъ тюзетюв муэссиселеринде биле сайгъы бесленильмеси юклениле. Къаиде оларакъ, махбюслер дигер махбюслер ве я зияретчилер иле къонушмаларда ве я шахсий мектюплешювде кенди тилини къуullanмакъ имкянына малик олмалылар. Амма, джинаий арекетлерден долайы, якъалангъан шахысларнынъ белли бир акъ ве я урриетлери къануний эсасларда

сынъырландырыла билир ве я, халкъара весикъаларнынъ бельгилеген сынъырламаларгъа мувафыкъ, ичтимаий телюкесизлик себеплеринден долайы, токътатыла билир. Амелий бир меселе оларакъ, махбюслернинъ тиль саасындаки акъларнынъ саиплигине энъ эйи бир тарзда ярдымджи олмакъ оларны кенди тиллери къулланылгъан ерлеринде тутмакъ вастасы иле мумкюндир.